

НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

О. Є. Васьківська

У статті автор розглядає класифікацію діалогічного мовлення і структуру навчального діалогу, звертає увагу на потребу розвивати навчальний діалог у старшій школі. Діалог як основна форма соціальної комунікації створює умови для вироблення в учнів умінь самостійно мислити, чітко висловлювати свої думки, відстоювати свої погляди.

Ключові слова: старшокласник, діалогічне мовлення, навчальний діалог.

В статье автор рассматривает классификацию диалогической речи и структуру учебного диалога, говорит о потребности развивать учебный диалог в старшей школе. Диалог как основная форма социальной коммуникации создает условия для формирования у учеников умений самостоятельно мыслить, четко высказывать свое мнение, отстаивать свои взгляды.

Ключевые слова: *старшеклассник, диалогическая речь, учебный диалог.*

The author considers the classification of dialogue speech and structure of educational dialogue, talks about the need to develop educational dialogue in high school. Dialogue as the main form of social communication creates the conditions for the formation of the students abilities to think independently, clearly express their views, defend their views.

Keywords: *senior, dialogic speech, academic dialogue.*

Постановка проблеми. Сьогодні чітко показує, що у суспільстві відчувається брак змоги вести конструктивний діалог і чути одне одного. Актуальною є потреба виховувати людину, яка вміє вправно говорити, творчо мислити, здатна виразити себе і зрозуміти співрозмовника.

Діалогічне мовлення розвивається в процесі спілкування двох чи більше партнерів. Мовна поведінка одного співрозмовника в діалозі залежить від мовної поведінки іншого, адже кожен з партнерів переслідує свою мету в діалогічному спілкуванні. Особливістю діалогічного мовлення є те, що воно відбувається, як правило, за безпосереднього контакту учасників діалогу, котрі добре знають обставини, за яких відбувається спілкування.

Діалогічні уміння ми розглядаємо як чинник розвитку сукупності різних видів знань, умінь і навичок, що взаємовпливають один на одного. Це є своєрідною особистісною системою, динамічним новоутворенням, яке створює оптимальні можливості для успішної практичної діяльності людини ХХІ століття.

Людина новітньої доби має володіти не лише знаннями, уміннями, навичками, а й бути компетентною у сфері ведення перемовин, налагодження діалогу культур тощо. Тобто, старшокласників слід навчати способам самостійного набуття діалогічних умінь, використовуючи умови освітнього зокрема і навколишнього середовища загалом.

Аналіз останніх досліджень. Діалогічну форму навчання О. Березюк розглядає як особливу взаємодію, як поєднання зовнішнього і внутрішнього діалогів. Питання діалогічності входження старшокласника в соціокультурне середовище розглядає М. Шимановський, діалогічного стилю педагогічного спілкування – О. Корніяка. Також діалог вивчається як метод громадянського виховання, про що свідчать публі-

кації Г. Балла, Г. Селевка та інших. С. Копилов переконливо доводить, що атрибутивними ознаками особи є діалогічне розуміння нею ідентичності і самоідентифікації, що є вкрай важливими на сучасному етапі розвитку українського суспільства. На думку К. Абульханової-Славської діалог є особливим способом мислення людини, способом пізнання дійсності. О. Савченко визначає діалогічне навчання як «розмову, бесіду, між двома особами, метою якої є пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками суб'єктів навчальної взаємодії [4, с. 482]». Ю. Кузнецов розглядає сучасну культуру як діалогічну, зазначаючи, що «діалог сприяє з'ясуванню різних поглядів на мету виховання і формує критичну настанову – пошук власної відповіді на поставлене запитання [3, с. 61]».

Методисти цілком справедливо стверджують, що навчання усного мовлення варто починати з діалогу. Розрізняють різноманітні види діалогічного мовлення. Наприклад, А. Соловйова класифікує діалог за чотирма видами: 1) «діалог – суперечка, 2) діалог – конфіденційне пояснення, 3) діалог – емоційний конфлікт (сварка) і 4) діалог – унісон [5, с. 104]».

Мета статті – зацентувати увагу на потребі розвитку навчального діалогу у старшій школі, розглянути класифікацію діалогічного мовлення і структуру навчального діалогу.

Основна частина. Навчальний діалог, основу якого складає діалогічне спілкування вчителя й учнів, розглядається як форма взаємодії між партнерами, опосередкована системою гуманітарного знання й різними способами комунікації. Відтак, ми звертаємо увагу на класифікацію діалогічного мовлення, створену Н. Володіним. Щонайперше, дослідник виокремлює власний діалог, тобто діалог зустрічно-спрямованого типу, у якому обоє співрозмовників, обмінюючись інформацією, рівною мірою ініціативно беруть участь в акті непідготовленого мовлення. Кожен з учасників також однаково впливає на спрямованість змісту діалогу, виражаючи ті думки, які він вважає за потрібне повідомити, водночас обираючи ту форму їх вираження, яка йому видається найефективнішою.

Розмірковуючи про ефективний діалог, тобто діалог «відцентрового» типу з переважною видачею інформації, Н. Володін зазначає, що за такого діалогу співрозмовник «Я» переважно відповідає на запитання співрозмовника «Він». Саме це й регулює зміст діалогу. За такого діалогу «рівноправність» співрозмовників відсутня, а сам діалог відбувається в ситуації, аналогічній проведенню усного анкетного опитування, де «Він» є анкетувальником, а «Я» – тим, кого анкетують, тобто тим, хто ніби заповнює усну анкету.

Афективний діалог, на думку дослідника, є діалогом «доцентрового» характеру. У ньому співрозмовник «Я» виступає в ролі того, хто веде діалог, маючи завданням одержати потрібну йому інформацію, а співрозмовник «Він» виконує роль того, хто постачає інформацію, зважаючи на запитання і репліки співрозмовника «Я». Тут запитання і репліки визначають зміст діалогу, а отже, регулюють його форму. Такий діалог також має характер усного анкетного опитування [2, с. 41].

За кількістю учасників розрізняють парні і групові діалоги. Групові діалоги вимагають певних парно-діалогічних умінь. Це можуть бути бесіди, обговорення теми, проблеми, дискусії, прес-конференції. Ведення такого групового діалогу припускає певні парно-діалогічні вміння, наприклад: уміння перепитати або уточнити щось під час бесіди, уміння взяти ініціативу у свої руки.

Для групового діалогу характерні риси як діалогічного, так і монологічного мовлення. Окремі висловлення пов'язані в ньому за правилами побудови діалогу. У бесіді вживаються характерні для діалогу мовні кліше і різні типи діалогічних єдностей. Водночас, висловлювання бувають настільки розгорнутими, що їх варто розглядати як монологічне мовлення з усіма властивими йому характеристиками. Отже, у груповій бесіді мовлення найбільш наближене до природного. У ньому є елементи як підготовленого, так і непідготовленого мовлення. Так, наприклад, щоб успішно вести «розмову за круглим столом» або диспут, учні мають не тільки володіти мовним матеріалом, але й мати певну інформацію, що становить змістовну основу розмови і для одержання якої потрібна певна підготовка.

Груповий діалог – це найбільш мотивована форма спілкування на уроці, бо кожний учень висловлює свої думки, своє ставлення до того чи іншого питання. Він розвиває вміння аргументувати й відстоювати свою думку, аналізувати висловлення інших, оцінювати їх. За таких форм спілкування вдосконалюються комунікативні здібності учнів.

Водночас, методисти розрізняють цільові і нецільові види діалогів. Конкретно-спрямований (цільовий) діалог у мовній практиці представлений значною кількістю різновидів. Т. Сахарова, наприклад, розрізняє діалог-шаблон, спрямований на одержання якоїсь речі (наприклад, проїзних квитків) або короткої конкретної інформації (наприклад, про маршрути) у стандартизованих формах і умовах; діалог-договір з метою досягнення домовленості про якісь спільні дії; діалог-суперечка і діалог-дискусія. До цих різновидів можна віднести й умовляння або переконування співрозмовника в іншому.

До нецільового діалогу можна віднести діалог, що передає переживання і почуття: діалог-обмін враженнями і діалог-самоціль: бесіду, за допомогою якої мовці заповнюють час очікування, перші хвилини знайомства, щоб уникнути ніякового мовчання. Слід також зазначити, що природний обмін враженнями має тенденцію перетворитися на груповий діалог [4, с. 5].

Діалог, будучи основною формою соціальної комунікації, створює необхідні умови для вироблення в учнів уміння самостійно мислити, чітко висловлювати свою точку зору, відстоювати свою позицію.

Найчастіше навчання діалогічного мовлення зводиться лише до вправ на «запитання – відповідь», де окремі діалогічні єдності не завжди логічно пов'язані між собою. Отже, завдання вчителя, – знайти шляхи навчання такому діалогу, що наближався б до діалогу природного. Природний діалог – це завжди непередбачене мовлення. Якщо початкову фразу майбутньої розмови можна підготувати заздалегідь, то визначити весь його хід і продумати кожну репліку не можна, тому що вони цілком залежатимуть від реплік співрозмовника.

Діалог у педагогічній освіті отримав найбільш повне висвітлення в докторській дисертації О. Бочкарьової «Дидактичний діалог в професійно-педагогічній підготовці вчителя музики у ВНЗ» (2009). Дослідниця, підбиваючи підсумки аналізу психолого-педагогічних концепцій діалогу, висновує, що розуміння діалогу в педагогічних дослідженнях неоднозначне, що він трактується по-різному. А саме як: особливий тип педагогічних стосунків, що будуються за принципами довіри і співпраці; специфічна форма спілкування, що передбачає інформаційний зв'язок між педагогом і учнями; особлива форма педагогічної взаємодії, спрямована на розв'язання педагогічних завдань; принцип побудови навчально-пізнавальної діяльності; як спосіб діагностування особистості вчителя і учнів; мета і результат навчально-виховної діяльності, адекватний гуманітарному пізнанню; умова гуманізації освіти; ціннісно-сміслова комунікація «вчитель – учні» на соціокультурному і міжособистісному рівнях; як педагогічна творчість, яка долає стандартні педагогічні дії й шаблони і т.ін. [1].

Навчальний діалог – це процес взаємодії й обміну думками та емоціями в системі відносин «вчитель – учень», обмін навчальною інформацією за безпосереднього міжособистісного контакту учасників навчального процесу. Діалогічне навчання є спільною діяльністю вчителя й учнів під час ситуативного моделювання навчальної інформації у формі діалогу, що забезпечує створення образу-питання, образу-варіанту, які

відображають індивідуальну точку зору, індивідуальне бачення навчальної проблеми і нестандартне її розв'язання учасниками навчального процесу.

У структурі навчального діалогу виокремлено такі етапи: моделювання педагогом майбутньої діалогічної взаємодії з учнями; організація діалогічного спілкування у процесі розв'язання навчальної проблеми; аналіз результативності діалогу в засвоєнні учнями гуманітарного знання.

Перед учителем постає необхідність створити умови, які сприятимуть формуванню в учнів уміння толерантного діалогу. Це можуть бути такі технології спілкування між учнями:

- «запитання – відповідь», під час якого учні, розділені на групи, готують одне одному певну кількість зустрічних запитань. Поставлені запитання і відповіді на них піддаються згодом колективному обговоренню;

- «проектування розвитку ситуації», під час бесіди педагог пропонує розглянути яку-небудь конфліктну ситуацію, водночас ведеться пошук виходу з цієї ситуації;

- «імпровізація», під час якої учні обирають цікаву для них тему, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують зміст того, що відбувається;

- «фінал історії», учитель пропонує придумати свій фінал відомого твору чи фільму.

Серед завдань учителя є мотивування учнів проявляти ініціативу й самостійність; вони мають вступати в контакт з будь-яким співрозмовником; підтримувати контакт у спілкуванні, дотримуючись норм і правил спілкування; слухати співрозмовника з повагою і терпимістю до чужої думки; висловлюватися, аргументувати і в культурній формі відстоювати свої погляди; стимулювати співрозмовника до продовження спілкування; грамотно розв'язувати конфлікти у спілкуванні; змінювати – за потреби – свою мовну поведінку; оцінювати успішність ситуації спілкування; коректно завершувати ситуацію спілкування.

Саме такими у загальних рисах є основні методичні компоненти системи роботи вчителя з розвитку діалогічного мовлення в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Усі ці вправи мають на меті розвиток уміння переносити в нову ситуацію вивчені слова і мовні зразки, що пов'язане з усвідомленим конструюванням, але не позбавляє мовне спілкування його комунікативного характеру, адже перебіг усвідомлених дій відбувається у згорнутому вигляді. Варто широко використовувати природні ситуації спілкування, пов'язані з життям й інтересами учнів, і такі, що не виходять за рамки тематики підручників.

Висновки. Підтримка творчого, креативного мислення реалізується в діалозі за інтерактивної взаємодії і веде до нових знань. Ефективність формування діалогічних умінь у процесі навчання гуманітарних предметів може бути досягнута, якщо забезпечити кожному учню суб'єктну позицію, свободу вибору способу розв'язання навчальної проблеми, ситуацію успіху й самостійність у підході до пізнавальних відкриттів, колективний пошук істини й досягнення шуканого результату.

Наразі, сьогодні постає завдання вчити дітей так, щоб у них не виникало відчуття розгубленості від постійно зростаючого потоку різноманітної інформації, а зростала впевненість у своїх силах, засвоювалися знання способів подолання свого незнання. Педагог, будучи організатором навчального процесу, має можливість застосовувати методику зближення і налагодження співпраці з учнем, побачити його внутрішні проблеми розвитку у процесі ведення навчального діалогу.

Література

1. *Бочкарёва, О. В.* Дидактический диалог в профессионально-педагогической подготовке учителя музыки в вузе : автореф. ... д-ра пед. наук [Текст] / О. В. Бочкарёва. – Ярославль, 2009.

2. *Володин, Н. В.* Аффферентный учебный диалог [Текст] / Н. В. Володин // ИЯШ – М., 1971. – №4. – 41–47 с.

3. *Кузнецов, Ю. Б.* Філософія підручника [Текст] / Ю. Б. Кузнецов // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України [у 5-ти т.]. – Т. 2: Дидактика, методика, інформаційні технології. – К. : Пед. думка, 2007. – 368 с. – С. 58–66.

4. *Савченко, О. Я.* Дидактика початкової школи : підруч. [Текст] / О. Я. Савченко – К. : Грамота, 2012. – 504 с.

5. *Соловьёва, А. К.* О некоторых общих вопросах диалога [Текст] / А. К. Соловьёва // Вопросы языкознания, 1965. – 104–110 с.